

İğdır Manilerinin İşlevleri Üzerine Bir İnceleme

 İSMAİL ABALI ^a

Geliş Tarihi: 23.04.2020 | Kabul Tarihi: 20.07.2020

Öz: Bu çalışmada, antropologlarca geliştirilip sistemleştirilen ve daha sonra halkbilimi araştırmalarında da kullanılan işlev teorisi ışığında İğdır manileri incelemeye alınmıştır. Halk bilgisi ürünlerinin, bireyin ve toplumun hangi gereksinimlerini karşıladığı ve bu durum bağlamında folklorik yaratmaların nasıl şekillendiği noktasında cevaplar arayan bu teori, William R. Bascom tarafından bir modele dönüştürülmüştür. Çalışmamızda, yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilen İğdır manileri, işlev teorisine göre incelenmiş ve Bascom'un modeline uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mani, İğdır ili, işlevsel teori, halk kültürü, halkbilimi.

^a İğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ismail.abali@igdir.edu.tr

A Study on the Functions of İğdır Ballads

Abstract: In this study, in the context of the functional theory, which was developed and systematized by anthropologists and later used in folklore researches, İğdır ballads were examined. This theory has been turned into a model by William R. Bascom, seeking answers on what needs of the public information products meet the individual and society and how folkloric creations take shape in this context. In our study, İğdır ballads obtained from written and oral sources were examined according to function theory and practised to model of Bascom.

Keywords: Mani, İğdır province, theory of function, folk culture, folklore.

Giriş

Anonim halk edebiyatının en yaygın sözlü ürünlerinden biri olan mani, genellikle 7'li veya 8'li hece ölçüsüyle teşkil edilen dört dizeli manzum bir türdür. Birinci, ikinci ve son dizelerin kendi arasında uyaklı olduğu mani türü, sahip olduğu küçük hacmi ve yoğun muhtevasının yanında ahenkli ve ritimli söylenişleriyle de Türk halkının estetik ve sanat anlayışını yansıtan güzide yaratmalarından biridir. Böylece mani, Türk'ün yaşadığı her muhitte bilinen ve icra edilen kültürel bir unsur haline gelmiştir.

Arapça "ma'na" kökünden geldiği düşünülen *mani* sözcüğüyle birlikte bu türü tanımlamak için Anadolu'nun değişik coğrafyalarında farklı tabirler kullanılmaktadır. Denizli'de *mana* ve *deyişleme*, Urfa'da *meani* ile *hoyrat*, Kars'ta *meni* ve Erzin-can'da *ficek* sözcükleri dört dizeli bu halk şiiri türünü karşılamak için tercih edilen tabirlerdir. Hatta kimi kaynaklarda, eskiden bu türün adı olarak kullanılan *arandak*, *aşule* ve *dörtleme* gibi kelimelerin varlığından da söz edilmektedir. Mani söyleme işine Anadolu'nun kimi bölgelerinde *mani yakma*, *mani düzme* ve *mani atma* adı verilirken mani söyleyenler için ise *âşik*, *bağrıyanık*, *delimine*, *manici*, *manicibaşı*, *manidar*, *mani düzücü*, *mani yakıcı*, *şair*, *türkücü* ya da *yanık* isimleri kullanılmaktadır¹.

Maniyi diğer türlerden ayıran en belirgin özelliklerinin başında tek dörtlükten oluşması ve ilk iki mısranın sonraki dizeler için bir hazırlık basamağı olma fonksiyonu taşıması gelmektedir. Çoğu manide karşıdakine iletilmek istenen asıl duygu ve düşünce son iki dizede gizlidir. Bir başka deyişle maninin özünü saklayan kelimeler bu son mısralardadır. Bütün dizelerin tek bir duygu, fikir ya da hayali işlediği nadir olarak görülse de² külliyyatımız dâhilindeki manilerin çoğunda ilk iki mısra birer hazırlık bölümü mahiyetindedir. Dinleyiciyi masal dünyasına çekmeye çalışan masal tekerlemeleri gibi bu doldurma mısralar

¹ Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999, s. 9-10.

² Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s. 281.

da muhataplarını maninin duygu yüklü âlemine doğru seyahate çıkarmayı amaçlıyor olsa gerektir. Güney'e göre bu hazırlık mısraları, Türk'ün ince görüşü ve zekice buluşlarıyla şekillenmiş, maniye ayak açmak maksadıyla *yukarıdan atma ilmeklerle tutturulmuş gibidir*³. Boratav ise bu durumu, maninin irticalen söylenmesine bağlamaktadır. Araştırmacıya göre maniciye son iki dizede vereceği duygu ve düşüncüyü en özlü bir biçimde ifade edecek sözleri ve uyakları arayıp düzenlemek için zaman kazandıran bir basamak olarak bu giriş mısraları, manicinin dağarcığında hazır bulunan ve her yerde geçerli olan söz kalıplarıdır. Her ne kadar dinleyiciler tarafından pek önemsenmese de bu giriş sözleri, çoğu zaman, zengin bir çağrışıma ve duygu anılarına hareket noktası özelliğine bürünürler. Nitekim Boratav'a göre en güzel maniler de ilk bakışta konu ile ilişkisiz gibi görünen doldurma dizelerle son iki mısranın içeriği arasında samimi bir bağlantı ve duygulu bir kaynaşma sağlayan manilerdir⁴. Köktürk de aynı düşüncüyü savunarak hazırlık mısralarının asıl duygu ve düşüncenin zemini mahiyetinde olduğunu vurgular. Araştırmacıya göre manilerin "*adı belirsiz mütevazı şairleri, ilk iki mısradaki üç beş kelime ile öyle bir atmosfer oluştururlar ki son iki mısra bu sağlam temel üzerine bina olur*"⁵.

Yukarıda da ifade edildiği gibi mani, sözlü geleneğimizin en yaygın ve en kullanışlı türlerinin başında gelmektedir. Gerek ahenkli söylenişi gerek de kısa ve yoğun üslubuyla mani türü, halkın her ortamda kendisine başvurduğu anonim halk şiirlerinden biridir. Aşk, sevgi, özlem, ayrılık ve ölüm gibi pek çok duygunun dışavurumunda bir araç vazifesi gören maniler, Türk insanının en zarif edebî mahsulü ve en vazgeçilmez eğlence unsurlarından biri olagelmiştir. Çoğunlukla kadınlar ve genç kızlar arasında söylenen maniler, başta düğün ve kına geceleri

³ Eflatun Cem Güney, *Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 211-212.

⁴ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2000, s. 174-175.

⁵ Şahin Köktürk, "Samsun Manilerinde Sosyal Temalar", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006, s. 643-644.

olmak üzere Ramazan ayında, Nevruz ve Hidrellezde, sıra gecelerinde, niyet ve fal bakma maksadıyla yapılan toplantılarda, tarladaki işçiler arasında vb. her ortamda ve mekânda söylenebilmektedir. Sözlü gelenek bağlamında icra edilip yine bu ortam bünyesinde sonraki kuşaklara aktarılan maniler için ayrı bir icra ortamı tertip edilmez. Nitekim maniler, yukarıda sayılan ortamlarda icra edilmektedir⁶. Manilerin toplum arasında bu denli yaygınlaşmasını Başgöz, türün estetik yapısı ve taşıdığı ortak duyguyla açıklamaktadır. Araştırmacıya göre maniler, biçim ve söyleniş itibarıyla sağlam ve güzel bir yapıya ulaşmış; küçük dörtlükler halinde insanlığın ortak bir duygusu üzerine kurulmuştur. Bu ortak his insan sevgisidir. Yapısı sayesinde söylenmesi ve ezberlenmesi kolay bir hal alan maniler, işlediği insan sevgisi temiyi de halk arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu nedendir ki toplumumuzun her kesiminde mani söyleme geleneği yüzyıllarca canlı bir şekilde yaşamış ve zengin bir mani külliyyatımız ortaya çıkmıştır⁷.

1. İğdır'da Mani Söyleme Geleneği

Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi İğdır'da da mani söyleme geleneği, eski canlılığını kaybetmeye başlamıştır. Dinî içerikli bazı cemiyetler hariç olmak üzere içinde bulunduğumuz çağın getirdiği değişen eğlence kültürü bağlamında İğdır halkı da eğlence amaçlı tertip edilen eski toplantılarından yavaş yavaş vazgeçmeye başlamış ve dolayısıyla mani söyleme geleneği de unutulmaya yüz tutmuştur. Fakat her ne kadar eskisi kadar icra edilmese de söz konusu toplantılarda söylenen maniler, kaynak kişilerin hafızalarında hala yer etmektedir. Bu sebeple İğdır ve yöresinde büyük bir mani külliyyatından söz etmek mümkündür. İğdır'da, mani söyleme geleneğinin icra edildiği ortamların başında kına geceleri gelmektedir. Erkeklerin iştirak etmediği ve kadınlar arasında yapılan kına gecelerinde genç kızlar, maniler söyleyerek eğlenmektedir. Günümüzde her ne kadar müzikli eğlenceler düzenlense ve eskisi

⁶ Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, s. 18.

⁷ İlhan Başgöz, *Folklor Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları, 1986, s. 225.

kadar canlı olmasa da mani söyleme geleneğinin Iğdır'da kısmen yaşadığı söylenebilir. Kına gecelerinin yanı sıra nazardan arındırma törenlerinde de manilere başvurulabilmektedir. Özellikle tütsüleme işleminde, bu büyüsel tedaviye bir destek vazifesi gören maniler, büyülük ve hekimlik işleminin etkisinin artırılması amacıyla söylenmektedir. Manilerin dile getirildiği bir başka ortam ise Nevruz bayramıdır. Birçok ritüelin uygulandığı Nevruz'da, mani söylemenin de önemli bir gelenek olduğunu ifade eden kaynak kişiler, bu geleneğin de diğerleri gibi artık unutulmaya başladığını da ayrıca belirtmektedir.

Iğdır'da mani türünü karşılamak için "mani" kelimesinin yanı sıra "bayat", "mahnı"⁸, "nağme" ve "söz bulma" tabirleri kullanılmaktadır. Çoğunlukla, mani söylemesi talep edildiğinde herhangi bir bilgisinin bulunmadığını ifade eden kaynak kişiler, ancak birkaç mani örneği işittikten sonra hafızalarındaki manileri gün yüzüne çıkarabilmektedir. Erkek olsun kadın olsun kaynak kişiler, mani söylemeleri için birbirlerini teşvik etmekte ve aktaranın hatırlayamadığı manilerin ilk dizesini söyleyerek hatıra getirmesini kolaylaştırmaktadır. Mani bilmediğini ifade eden bir kaynak kişi ise hem derlemecinin hem de diğer kaynak kişilerin yoğun ısrarı ile aşağıdaki manileri doğaçlama olarak söylemiştir. Bu da söz konusu kaynak kişinin önceden iyi bir manici olduğunu ve şu an mani örneklerini pek hatırlayamasa da bu yeteneğini özünde saklayabildiğini göstermektedir:

Gel gidek bilesine
 Karagöz mehlesine
 Karagöz evde yokdu
 Od verek mehlesine (K4)

 Mani mani men için
 Bu mani sen için

⁸ Ayşe Kara, *Iğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2019, s. 153.

Men mani bilmez idim

Sizin hatırnız için (K4)

Halkın diğer sözlü edebî ürünleri gibi maniler de düşünülen, hissedilen ve toplum içerisinde açıkça ifade edilemeyen duygu ve fikirlerin bir aynası konumundadır. İfade edildiğinde ayıplanma, suçlanma, yadırganma ve sosyal gruptan soyutlanma gibi yaptırımlarla karşılaşılması muhtemel hislerin dışavurumunda bir araç vazifesi gören maniler, bu yönüyle İğdır halkının da sıkça başvurduğu unsurların başında gelmektedir. Erkek olsun kadın olsun kimi kaynak kişiler gerek gençliğinde duyumsadığı gerek de halen devam ettirdiği aşk, seveda, sevgi gibi hislerini manilerle ifade edebilmektedir. Bunun yanında, İğdır manileri ile ilgili daha önceden yapılan çalışmalardan da anlaşılmaktadır ki İğdır halkının mensup olduğu dinî mezheple ilgili kimi unsurlar ve Azeri Türkleriyle olan tarihsel bağları da İğdır'daki mani söyleme geleneğine yön veren durumlardandır. Söz konusu bu manilere, çalışmamızın ilgili kısmında yer verilmiştir.

2. İğdır Manilerinin İşlevleri

Malinowski'ye göre kültür; insanın fizyolojik, sosyal, bireysel, inançsal vb. gereksinimlerini gidermek amacıyla ortaya çıkardığı, ürettiği ve geliştirdiği somut ve soyut unsurların bütünsel bir toplamıdır. İnsan her şeyden önce organizmasının ihtiyacını karşılamak zorundadır. Beslenme, barınma ve korunma gereksinimleri başta olmak üzere yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmesi için insan birtakım düzenlemeler yapıp bazı etkinliklerde bulunmalı, yani ihtiyaçlarını karşılamalıdır. İnsanın her ihtiyacının karşılanması yeni bir kültür katmanı yaratır ve bu katman bir sonraki kültürel yapının temel hammaddesi niteliğindedir. Bu döngü çerçevesinde söz konusu kültürel çevrenin yeniden üretilmesi, sürdürülmesi ve yönetilmesi gerekir⁹. Dolayısıyla kültür, biyolojik ve toplumsal ihtiyaç-

⁹ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2010, s. 245-246.

ları karşılayıcı, bir başka deyişle işlevseldir. Kültürel yapılar ve ilkeler, denenmiş ve başarıyla sonuçlanmış çözüm yolları olmakla beraber uyum ve doyum sürecinin neticesi olarak bütünleşmiş unsurlardır¹⁰. Nitekim folklor araştırma ve incelemelerinde sıklıkla kullanılan *işlev kuramının* kültürün toplumsal ihtiyaçlarla olan bu ilişkisi neticesinde ortaya çıktığı bilinmektedir.

Yayıma ve köken sorunlarından kaçınıp folklorun kültür üzerinde oynadığı rollere yoğunlaşmak isteyen Amerikalı kültürel antropologların temelini attığını işlev teorisi, Franz Boas ve öğrencilerinin çalışmalarıyla sistemleştirilmiştir. Folklorun, sosyal kurumların sürdürülmesine olan katkısını anlamaya ve araştırmaya çalışan antropologlar tarafından geliştirilen söz konusu kuram, halkbilimi çalışmalarına yeni bakış açıları kazandıran bir yaklaşım olmuştur¹¹. Bu kuramın temel noktası, folklor ürünlerinin metinleri üzerinde bir inceleme yapmak değil bu metinlerin yaratıldığı ve icra edildiği bağlamdır. Yani işlev teorisi, söz konusu bağlam çerçevesinde bir halk edebiyatı yaratmasının anlatıcı ve dinleyici başta olmak üzere çeşitli unsurlar açısından nedenlerini araştırır. Bir başka deyişle kuram, anlatıcının bu yaratmayı anlatma, söyleme ve icra etmesindeki nedenler ile dileyicinin bu ürünü dinleme, anlama ve kullanma sebepleri üzerinde yapılacak incelemeleri kapsar. Halk edebiyatı metinlerinde mevcut olan değişkenlik, hacim ve içerik farklılaşması gibi sorunları çözmede yardımcı olan teori, bir ürünün nasıl, niçin ve nerede anlatılıp dinlendiğini incelemesi bakımından da oldukça önemlidir¹².

İşlev kuramının en anlaşılır uygulaması William Bascom tarafından yapılmıştır. Yaşayan toplum kültürünün durağan değil dinamik, yalıtılmış değil bütünleşmiş ve uçtaki değil mer-

¹⁰ Bozkurt Güvenç, *Kültürün ABC'si*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 55-56.

¹¹ Richard M. Dorson, *Günümüz Folklor Kuramları*, çev: Selcan Gülçayır&Yeliz Özey), Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2011, s. 33-34.

¹² Metin Ekici, *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2011, s. 124.

kezdeki parçalardan (periferik) oluştuğunu düşünen Bascom, folklorun çeşitli işlevlerine dikkati çekmiş ve folklorik ürünlerin fonksiyonlarını ihtiva eden bir model geliştirmiştir¹³. Bascom'a göre çok sayıda işleve sahip olan folklor yaratmalarının en temel fonksiyonları şunlardır: (1) Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi. (2) Değerlere, toplum kurumlarına ve törenlere destek verme işlevi. (3) Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi işlevi. (4) Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma mekanizması işlevi¹⁴.

İlhan Başgöz'e göre Bascom'un belirlediği bu işlevler, aslında, tek bir başlık altında toplanmalıdır. Bu işlevlerin hepsinin kurulu düzene dayanak olduğunu ve süreklilik sağladığını belirten Başgöz, bu nedenle, folklorun tek bir işlevinin bulunamayacağını ifade eder. Folklorun bir başka fonksiyonunun da mevcut olduğunu ve adının *Protesto İşlevi* olması gerektiğini vurgulayan Başgöz'e göre folklor ürünleri; sınıf çatışmalarını büyütme, başkaldırıya destek olmak, değerlere ve kurulu düzene direnmek ile bunları yıkmaya çalışanlara güç vermek gibi bazı işlevleri de bünyesinde taşımaktadır¹⁵. Ekici bu işlevin, aslında, Bascom'un modelindeki dördüncü madde dâhilinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir¹⁶.

2.1. İğdır Manilerinin Eğlendirme ve Hoşça Vakit Geçirme İşlevi

Folklor ürünleri, genel itibarıyla, gerek yaratım gerek de icra amacı bağlamında halkın hoşça vakit geçirme ve gülüp eğlenme ihtiyacını karşılamaktadır. Halkın günlük ve sıradan yaşantısına farklılıklar getiren, iletişim ortamını renklendiren ve bireylerin sosyalleşmesine katkıda bulunan halk bilgisi ürünleri, icra edildiği her ortamda anlatanı ve dinleyeni eğlendirmekte ve hoşça vakit geçirmesine vesile olmaktadır. Özellik-

¹³ Dorson, *Günümüz Folklor Kuramları*, s. 34.

¹⁴ Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, s. 256-257.

¹⁵ Adile Yılmaz, "Araba Arkası Yazılar ve Folklorun Beş İşlevi", *Milli Folklor*, S. 118, 2018, s. 61.

¹⁶ Ekici, *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, s. 125.

le kitle iletişim araçları ile diğer teknolojik aygıtların bulunmadığı dönem ve mekânlarda, ocak başında anlatılan masalların dünyasına dalmak, âşık kahvehanesinde hikâye dinlemek, tarlada çalışırken türkü, mani ve fıkralarla vakit geçirmek insanların en büyük eğlencelerinin başında gelmiş olsa gerektir. Hele ki günlük konuşma üslubundan farklı olarak ölçülü ve ahenkli sözlerle kurulmuş olan ve halkın kendi sanat ile estetik anlayışını yansıtan türkü, tekerleme, bilmece gibi manzum özellikler ihtiva eden türler, halkın folklor ürünleriyle eğlenme durumuna ayrı bir boyut kazandırmıştır. Nitekim manzum yapısıyla mani de icra edildiğinde dinleyeni ve söyleyeni eğlendiren halk bilgisi ürünlerinden biridir. Örneğin aşağıdaki manide, horozun sıradan bir eylemi olan erken vakitte ötmesi ve bundan dolayı horoza şikâyetle bulunulması gülmeye neden olmaktadır. Bu da maninin eğlendirme işlevi taşıdığını göstermektedir:

Ay ibiği gan horuz
Gözleri mercan horuz
Sen ne tezden gahıpsan
Goymupsan yatah horuz (K8)

Son dönemlerde bazı değişmelere uğrasa da içinde bulunduğumuz toplumun bazı sosyolojik özelliklerinin eski devirlerden beri geleneksel bir hal almış olduğunu bilmekteyiz. Halen kimi geleneksel aile yapılarında da görüldüğü üzere bu özelliklerin en bilineni evlenen çiftlerin, en azından bir süreliğine, erkeğin ailesinin evinde yaşamasıdır. Bu durum da kendisine müdahale edilmesini istemeyen gelin ile oğlunu kıskanan kaynana arasında bazı çatışmaları doğurmaktadır. Söz konusu çatışmaların açıkça ifade edilememesi ise bilinçaltındaki düşüncelerin genelde folklorik ürünlere, özelde ise manilere aksettmesine neden olmaktadır. Bu da birtakım mizahi ibareler içeren gelin-kaynana manilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitekim aşağıdaki manilerde gelin, kaynanası hakkındaki olumsuz düşüncelerini ifade etmekte; bu da manileri dinleyenlerin gü-lüp eğlenmesine neden olmaktadır:

Araba gelir bed gelir
İçi dolu get gelir
Ben şekerli çay içende
Kaynanama dert gelir (K3)

Lobyalı aş bişipdi
Bişip yere düşüpdü
Gaynanam çeyneyende
Damagları düşüpdü¹⁷

Aşağıdaki manide de evlenmek üzere olan ya da henüz evlenmiş bir erkeğin kaynanasına söylediği sözler gülünçlük arz etmektedir. Buna göre damat, başlık parası olarak bir dana vermiş ve güzel bir kız ile evlenmiştir. Evlilikten kârlı çıktığını ifade eden damat, kızından ayrılmış olmasının vereceği kaygı ile kaynanasının da üzülmesi gerektiğini vurgulamakta; bu da maninin eğlenceli bir fonksiyona sahip olmasını sağlamaktadır:

Verdim bir dana
Aldım bir sona¹⁸
Gızın anası
Gal yana yana (K1)

Maniler, iletişim araçlarının bulunmadığı, hatta yakalanma korkusuyla mektup yazmanın dahi mümkün olmadığı dönemlerde, sevgiliye açılmanın, ona aşkını ifade etmenin en yaygın ve en eğlenceli aracı olagelmiştir. Genç âşıklar, gözlerden uzak mekânlarda gizli gizli buluşup manilerle birbirlerine duydukları sevgiyi çeşitli benzetmeler de kullanarak aktarmışlardır. Örneğin erkeklerin söylemiş olduğu aşağıdaki maniler, gerek içerdikleri teşbihler gerek de çapkınlık sözleri ile eğlenceli bir nitelik taşımaktadır:

Araz akar hara hara

¹⁷ Kara, *İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 193.

¹⁸ Yörede “güzel kız” anlamında kullanılmaktadır.

İğdır' da iki kumbara
Şu İğdır' ın kızları
Bir avuç demir para (K6)

Su serperler pirince
Suyu gümüşten ince
Kız seni beklerim
Liseyi bitirince (K6)

O tay bu tay yarası
Elim kerki yarası
Ele bir yar sevmişem
Sanki pisik balası (K7)

Toplumumuzda, erkek çocuklarına ayrı bir önem verildiği malumdur. Gerek insan gücüne bağlı çalışma koşullarındaki dayanıklılığı ile aile bütçesine olan katkısı gerek de ailenin soyunun devamında etkin bir rol oynayacak olmasının getirdiği ayrıcalık ile erkek çocukları, Türk toplumunda bir övünç kaynağıdır. Aşağıdaki maninin ilk iki dizesi de bu övünce yönelik sözler ihtiva etmektedir. Fakat son iki dize ise tüm bu olumlu özelliklere rağmen masrafının çok olmasından ötürü erkek çocuklarının evden uzaklaştırılması gerektiği gibi bir algı yaratmaktadır. Erkek çocuklarının önce övüldüğü, ardından da yerildiği aşağıdaki maninin eğlenceli bir üslupla oluşturulduğu açıkça görülmektedir:

Oğlandı ohdu
Her evde yohdu
Götürün atın
Masrafı çohdu (K3)

Evlenecek kız için eğlenceler düzenlemek, toplumumuzda yaygın bir uygulamadır. Ana evinden ayrılacak olan kızı teselli etmek ve aynı zamanda eğlendirmek amacıyla düzenlenen bu

eğlencelerin en bilineni kına geceleridir. Genellikle erkeklerin katılmadığı kına gecelerinde kadınlar, türkü söyleyip oynamak suretiyle eğlenmektedir. Mani söyleme geleneğinin zengin bir kısmını oluşturan kına gecelerinde, türkülerle beraber söylenen maniler de kadınların eğlencelerini ileri bir boyuta götürmektedir. Söz konusu manilerin bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Gızım gızım gızağa
Gızım vermem uzağa
Gızıma elçi gelip
Seksen paşa kırk ağa (K2)

Kızdı nazdı
Bin tümen¹⁹ azdı
Bin tümen getirin
Kızımızı götürün (K3)

Evime gelin geler
Kınalar telin geler
Hele bakın ne güzel
Gelinim gülüm geler (K5)

Kemer bağla beline
Şerbet verim eline
Gel bizim eziz gelin
Kına goyum teline²⁰

¹⁹ Tümen: İran parasına verilen isim. İran'ın para birimi *riyal* olmasına karşın paranın miktarını belirtmek için *tümen* sözcüğünün kullanımı yaygındır. Gerek sınır komşusu olması gerek de mezhepsel yakınlıktan dolayı İğdır halkının İran ile ilişkisi oldukça güçlüdür. Bu durum da İran parasının İğdır'da, en azından halkın bir kısmı nazarında, etkin bir rol oynamasına neden olmuştur.

²⁰ <https://igdir.ktb.gov.tr/TR-55688/maniler.html> Erişim Tarihi: 18.03.2020.

2.2. Iğdır Manilerinin Toplumsal Kurumlara ve Törenlere Destek Verme İşlevi

Malinowski'ye (Akt: Ekici, 2011: 125) göre mit açıklayıcı değildir; ancak büyü, merasim ve ritüellerle bir anlam kazanır. Sosyal yapı ile bu yapının uygulamalarına yetki ve izin veren, aynı zamanda pratik bir rehber gibi hizmet eden mitler, çeşitli ritüellere anlam kazandıran ve toplumu ayakta tutan dinamiklerin işleyişine destek olan bir olgudur. Nitekim kültürün, bünyesindeki kurum ve törenlerle birlikte doğrulanması ve onaylanması gerekmektedir. Bu bağlamda kimi halk bilgisi ürünlerinin icra edilen ritüellere iştirak etmesi ve bu pratiklere destek vermesi amaçlanır.

Örneğin aşağıdaki mani, henüz kurulmakta olan aile kurumunun teşkil edilmesinde bir destek fonksiyonu taşımaktadır. Genç kızın doğup büyüdüğü evi terk ederek bir başka erkekle aynı eve girmesi, hayatını birleştirmesi ve yeni bir yuva kurması, annesinin alkış niteliğindeki sözlerini içeren bir maniyle teşvik edilmekte ve evlilik kurumunun inşa edilmesi için destek vazifesi görmektedir. Söz konusu maniler şunlardır:

Yediğin yemiş olsun

Giydiğin giymiş olsun

Darlı kapının önünde

Yanağın gümüş olsun (K7)

Iğdır'ın sosyokültürel yapısı oldukça zengindir. Farklı etnik köken ve mezhepten insanın yaşadığı Iğdır ili gerek serhat şehri olması gerek de tarıma elverişli toprak yapısı ile her kesimden insanın ikamet etmek istediği bir yerleşim birimidir. Bu durum da Iğdır ilinde kültürel yönden farklı insan gruplarının yaşamasına zemin hazırlamaktadır. Iğdır'da yaşayan bu gruplardan biri de Caferilerdir. Iğdır'ın yerli halklarından olan ve Şia mezhebinin²¹ Caferiyye kolu dâhilinde bulunan Caferiler,

²¹ Şiilik; Peygamber'in vefatından sonra halifelüğün Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu savunan ve buna inanıp Ali ve soyunu meşru halife olarak kabul eden toplulukların taraf olduğu mezhebin adıdır (Daha geniş bilgi

aynı zamanda, Şiiliğin en kalabalık topluluklarından. İğdir'da yaşayanların bu inanç yapısı, manilerine de yansımış ve İğdir halkının sosyal bir kurumu olan İslam dini ile Caferilik mezhebinin Kâbe, Kerbela, Muhammed, Ali, Hasan, Zülfikar ve On İki İmam gibi değerleri manilerde yerini almıştır. Bu durum da söz konusu manilerin halkın toplumsal kurum, değer ve inançlarına destek verdiği yönünde bir işlev taşıdığını göstermektedir:

Armud ağacı alı

Dibinde mehmer halı

Göyden bir name geldi

Ya Muhammed ya Ali²²

Bu gala bir galadır

Torpağı Kerbela'dır

Aşna dutmazık Hasan'dır

Ayrılmak bir beladır²³

Ezizim zülfü kara

Ağ üzde zülfü kara

Her kim bana elese

Tapşırram Zülfükar'a²⁴

Aşikem o yar benim

Kem bağrım oyar benim

Mekke'mdi Medine'mdi

için Bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, *İmamiye Şiası-Caferiyye Mezhebi Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008, s. 15; Henry Laoust, *İslam'da Ayrılmaklı Görüşler*, çev: Ethem Ruhi Fırlalı&Sabri Hizmetli, İstanbul: Pınar Yayınları, 1999, s. 43-55.

²² Kara, *İğdir Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 161.

²³ Kara, s. 167.

²⁴ Kara, s. 183.

Kebemdi o yar benim²⁵

Derya kenarında yaptırdım hamam

Ohudum dersimi eyledim tamam

Sene gurban olum On İki İmam

On İki İmam'a bağışla meni²⁶

Türk toplumunda sıkça karşılaşılan merasimlerden biri de nazardan arındırma törenleridir. Görünüş ya da durum itibarıyla başka insanları kışkandıracak kişi, hayvan ya da çeşitli nesnelere, uğradığı kem gözden kurtarmak ve gelebilecek çeşitli olumsuzluk ve tehlikelerden korumak amacıyla gerçekleştirilen bu törenlerde ortaya çıkan en yaygın yöntem *tütsüleme* işlemidir. Genellikle üzerlik otu ve bunun yanında çörek otu, tuz ve karanfilin de kullanıldığı tütsü yakma işleminde²⁷, yakılan nesnelere bir kap içerisinde nazar değdiği düşünülen kişinin vücudunda gezdirilir. Bu işlemle tütsünün yaydığı duman ve koku sayesinde kötülüklerin defedildiğine inanılır. Iğdır yöresinde de canlı bir şekilde mevcut olan tütsüleme töreni esnasında birtakım maniler²⁸ söylenmektedir. Söylenen bu manilerin nazardan arındırma törenine destek verdiği açıkça görülmektedir:

Üzerlik dene dene

Döküle herçe sene

Bizde gözü olanın

Gözü odda yana (K5)

²⁵ Kara, s. 162.

²⁶ Kara, s. 173.

²⁷ Nilgün Çıblak, "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *TÜBAR*, S. XV, 2004, s. 120.

²⁸ Üzerlik yakılırken ve tütsü nazar değen kişinin üzerinde gezdirilirken aşağıdaki gibi bir tekerleme de söylenebilmektedir:

Çıktım üzerlik dağına

Dedim ya Ali ya Veli

Dedim nedir vekare

Dedim derdime bir çare

Dedi üzerlik sana bir çare (K4)

Üzerliyem havayam

Her derde devayam

Üzerlik olan yerde

Min gada salaram (K8)

Çetin geçen kış mevsiminin ardından baharın gelmesini ve doğanın uyanışını simgeleyen Nevruz, Türklerin en eski bayramlarından biridir. Ergenekon destanı ile de ilişkilendirilen Nevruz bayramı, değişik isimlerle Türk coğrafyasının tümünde bilinen ve canlı bir şekilde yaşatılan kültürel değerlerimiz arasındadır. Nevruz geleneklerinin yoğun bir şekilde görüldüğü İğdır'da, Nevruz'la ilgili çeşitli ritüeller de halen korunmaktadır²⁹. Nevruz ateşi yakıp üzerinden atlama, at yarışı ve fal bakma gibi geleneklerden biri de Nevruz'un gelişini kutlamak amacıyla gerçekleştirilen mani söyleme âdetidir. Nevruz'da söylenen bu manilerin bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Bereketli yıl olsun

Küzde ambarlar tolsun

Her şeyimiz bol olsun

Navrozum mübarek olsun (K6)

Nevruz geldi yaz geldi

Karga geldi saz geldi

Oturan adamlara

Bülbülden avaz geldi (K1)

İlkel dönemlerden bu yana insanoğlu nazarında yağmurun yağması, tabiatüstü güçlerin bir eylemi olarak algılanmıştır. Canlılığın devamındaki temel etmenlerden biri olan suyun ana kaynağı olarak görülen yağmur her dönemde tanrının/tanrıların bir ödülü ya da rahmeti olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple kuraklığa uğradığında her toplum, tabiatüstü güç-

²⁹ Abdullah Şengül, "Türk Kültüründe Nevruz ve Anadolu'da Nevruz Kutlamaları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 26, 2008, s. 67.

lerden yağmur yağdırması için dileklerde bulunmuş ve yağmur duası için çeşitli törenler düzenleyip kurbanlar sunmuştur. Söz konusu törenlerde ise olağanüstü güçlerin ve tanrının/tanrıların hoşuna gidecek birtakım sözler söylemek yaygın bir adettir. Yağmur duası ritüelini destekleyen, bir başka deyişle bu uygulamayı doğrulayıp onaylayan bu sözler, gitgide folklorik bir yaratma haline gelmiştir. Aşağıdaki mani de yağmur duasında söylenen dua niteliğindeki folklorik sözlerin bir kalıntısı mahiyetindedir:

Çah daşı çahmağ daşı

Yandı ürekler başı

Allah bir yağış gönder

Bitirsin dağı taşı³⁰

2.3. Iğdır Manilerinin Eğitim ve Kültürü Genç Kuşaklara Aktarma İşlevi

William Bascom'a göre halk bilgisi ürünleri, halkı güldürüp eğlendirdiği kadar içerdiği çeşitli kültürel malzemeleri de sonraki nesillere aktarmaktadır. Özellikle bireysel ve toplumsal iletişimin sözlü geleneğe bağlı olduğu toplumlarda, yazılı kültür gelişmemiş ve bu doğrultuda eğitim ile kültürel değerler sözlü kültürün taşıyıcısı olan folklorik ürünlerle gelecek nesillere ulaştırılmıştır. Bir milletin kolektif belleğinde mevcut olan kültürel unsurlar ile genç kuşağa vermek istediği nasihatler, iletiler ve dersler; halk bilgisi ürünlerinin bünyesinde eski dönemlerden günümüze dek taşınabilmiştir. Söz konusu bu ürünler, irdeleyici bir çözümleme ile incelendiğinde atalarımızın bizlere ulaştırmak istedikleri gün yüzüne çıkarılabilir³¹.

Örneğin Iğdır'dan derlenen aşağıdaki maniler, birtakım öğütler ihtiva etmektedir. Manilerde, çocuk yetiştirmede kız çocukların erkek çocuklara nazaran daha fazla nasihate ihtiyacı olduğu, kardeşlerin ne olursa olsun birbirine sahip çıkması gerektiği ve büyük sözü dinlemeyenin işlerinin yolunda gitme-

³⁰ Kara, *Iğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 169.

³¹ Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, s. 257.

yeceği yönünde tavsiyeler ve uyarılar bulunmaktadır:

Bu derenin söyüdü
Men gelende göyüdü
Oğlanda günah yohdu
Gıza verin öğüdü (K8)

Bir kuş gelir ağaçdan
Heber verir gardaşdan
Gardaş bacıdan dönse
Bacı dönmez gardaşdan³²

Ezizim bu ne yazar
Elde kelem ne yazar
Ata bab sözüdü
Düz getmeyen tez azar³³

Aşağıdaki manide ise mani bilmenin ve söylemenin değerli bir kültürel eylem olduğu öğütlenmektedir³⁴:

Mahnı mahnının başı
Mahnı bilmeyen naşı
Mahnı bilmek yahşıdır
Gerib yerin yoldaşı³⁵

Halk hikâyeleri, Türk halk edebiyatının en önemli unsurlarından biridir. Özellikle eski dönemlerde halkın sosyalleşme ve eğlence ihtiyacını gideren halk hikâyeleri, günümüzde de varlığını sürdürmekte ve hikâye anlatma geleneği halen yaşamaktadır. Bu kültürel değerlerin manilere yansımaları ise kaçınılmaz bir durumdur. Halk hikâyesi anlatma geleneğinin canlı bir şekilde

³² Kara, s. 165.

³³ Kara, *İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 183.

³⁴ Kimi zaman farklı anlamlarda ifade edilse de Azeri Türkleri *bayatı* sözcüğü ile beraber *mahnı* kelimesini de mani türünü tanımlamak için kullanmaktadır (Bkz. Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, s. 10).

³⁵ Kara, *İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 193.

varlığını koruduğu Iğdır'dan³⁶ derlenen aşağıdaki maniler; Ferhat ile Şirin, Arzu ile Kanber ve Leyla ile Mecnun gibi halk hikâyesi kahramanlarının adlarını sonraki kuşaklara aktarmakta ve kültürün taşınmasında bir araç vazifesi görmektedir:

Dağların yarı menem

Erimez karı menem

Şirin ile Ferhad'ın

Kannısı karı menem³⁷

Ezizim dağda ne var

El köçüp dağda ne var

Gözün kör olsun Mecnun

Leylisiz dağda ne var³⁸

O da arzular geder

Ganber Arzu'lar geder

Besleme yad ördeğin

Veten arzular geder³⁹

Aşağıdaki manide ise Anadolu'nun birçok bölgesi gibi Iğdır'da da bilinen ve anlatılan *Şahmeran efsanesi* (Balıkçı, 2018: 53-63; Sökmen&Balkanal, 2018: 281-296), sevgilinin saçları yılanların şahına benzetilmek suretiyle, genç nesillere aktarılmaktadır:

Ezizim badam çalar

Bar verip badam çalar

Zülflerin şahmar ilan

Dolansa adam çalar⁴⁰

Eski devirlerde "Sahat Çukuru" olarak da bilinen ve son-

³⁶ Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2019, s. 104-105.

³⁷ Kara, *Iğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 171.

³⁸ Kara, s. 180.

³⁹ Kara, s. 195.

⁴⁰ Kara, s. 178.

raki dönemlerde “İğdır Korganı” şeklinde anılan İğdır ve çevresi birçok medeniyetin egemenliği altına almak istediği bir coğrafyadır. Romalılar, Persler, Bizanslılar, Araplar ve son çağlarda Ruslar ile Ermenilerin hükmetmeye çalıştığı İğdır yöresi, Abbasiler devrinde Türk valilerce yönetilmeye başlamış ve Malazgirt savaşından sonra Selçuklu hâkimiyetine girerek Türklerin yerleşim yerlerinden biri haline gelmiştir⁴¹. Bin yıldan fazla bir süredir Türk yurdu olan İğdır’ın Türk kültür tarihinde de önemli bir yeri olduğu malumdur. Nitekim Dede Korkut Oğuznamalarında Şatık Kalesi olarak geçen mevkiinin İğdır şehri olduğu tahmin edilmekte⁴² ve Oğuzların Kayı boyunun da bu coğrafyada uzun bir müddet yaşadığı bilinmektedir. Bunun yanında, Oğuzların boy teşkilatında bulunan bir boyun adı da İğdir’dir⁴³. Zira bu boyun adını açıklayan bir anlatı dahi mevcuttur. Dede Korkut’un Türkmen-Çovdur varyantındaki bu anlatıya göre Salur Kazan’ın bir peri kızından doğan oğluna Dede Korkut “İğdir” adını vermektedir⁴⁴. Osmanlı’nın son dönemlerinde, Rus ve Ermeni işgaliyle karşı karşıya kalan şehirlerden biri olan İğdır, bu tehlikeler karşısında Türklüğe sığınmış ve varlığını koruma yolunda Türk kimliğini ön plana çıkarmıştır. Bu durumun da İğdır halkının manilerine aks etmesi kaçınılmaz olmuştur. İğdir’den derlenen aşağıdaki manilerin Oğuzlar, Dede Korkut, Ergenekon ve bozkurt gibi değerlere yer vererek Türklük kurumunu ve İğdir’in Türk vatanı olduğu inancını onaylayıp desteklediği ortadadır:

İydir’imin gözeli

Mezelidi mezeli

Dedem Korkut deyipdi

⁴¹ Nihat Çetinkaya, *İğdır Tarihi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1996, s. 3.

⁴² Metin Tuncel, “İğdir”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 19, 1999, s. 79.

⁴³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, (2. Baskı), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, s. 356.

⁴⁴ Yusuf Akgül, “Dede Korkut Oğuznamelerinin Dresten Yazması Türkmen-Çovdur Varyantları Nesilsizlik ve Ad Koyma Motiflerinin Türkmen Halk Destanlarındaki Yeri”, *bilig*, S. 3, 1996, s. 133.

Oğuz'un kedim eli⁴⁵

İydir Ağrı ardıdı

Hamısı bir ordudu

Bu eli sorursana

Türk'ün kedim yurdudu⁴⁶

Men aşikem od yurdu

Od yurdu odlar yurdu

Yurdum Ergenekon'dur

Aralır öz bozkurdu⁴⁷

Araz'a bah, Kür'e bah

Dibindeki küre bah

Araz, Türk'ün derdine

Ezelden olup ortah⁴⁸

2.4. İğdır Manilerinin Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi

Halk bilgisi ürünlerinin yaratımı ve icrası esnasında hangi fonksiyonları yerine getirdiğini ortaya koymayı amaçlayan William Bascom, folklorun bir başka işlevinin de davranış örüntülerini sürdürme eylemi olduğunu vurgulamaktadır⁴⁹. Ekici, bu maddenin tam olarak açık olmadığı görüşündedir. Psikanalist düşünceyle ortak bir noktada birleşen bu madde, Ekici'ye göre, toplum tarafından yasaklanmış bazı söz, fikir ve davranışların folklor ürünleriyle üstü kapalı bir şekilde ifade edilmesine

⁴⁵ Kara, *İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 189.

⁴⁶ Kara, s. 189.

⁴⁷ Kara, s. 194.

⁴⁸ Zeynelabidin Makas, "Araz Üzerine Maniler", *Milli Folklor*, S. 35, 1997, s. 41.

⁴⁹ William R. Bascom, "Folklorun Dört İşlevi", çev: Ferya Çalış, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, ed: Öcal Oğuz&Selcan Gürçayır, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2010, s. 83.

karşılık gelmektedir. Böylece birey, içinde bulunduğu toplumca ayıp, günah ya da suç kabul edilen, fakat içgüdüleriyle gerçekleştirilmek istediği bazı söz ve eylemleri, kendi yaratmaları vasıtasıyla gün yüzüne çıkarabilmekte ve bir başka deyişle zihnini rahatlatabilmektedir⁵⁰. Bir türküde ya da manide yer alan cinsellikle ilgili ifadeler buna örnek olarak gösterilebilir.

Aşağıda yer verdiğimiz manilerde de böyle bir durum söz konusudur. Freud'a göre insan davranışlarını etkileyen en önemli etkenlerden biri "libido" adı verilen cinsel itki, açlık ya da doyumdur. İnsanın yaşama gücünü de belirleyen bu cinsel itki, sanıldığı gibi yalnızca ergenlikte değil çocukluktan, hatta bebeklikten itibaren bireyin hayatını ve davranışlarını belirlemeye başlar. İlkel benliğin, yani idin tetiklediği cinsel açlık, süper egonun talimatlarıyla kısıtlamaya uğrar ve bu da cinselliğin bilinçaltında bastırılmasına yol açar. Cinsellikle karşılaşmanın ve cinselliği ifade etmenin pek kolay olmadığı günlük yaşamda bu düşünce; rüya, espri ve dil sürçmeleri vasıtasıyla ortaya çıkar⁵¹. Cinsel açlığın söz konusu tezahürü, toplumsal ve kültürel yaşamda ise halk bilgisi ürünlerinde kendini göstermektedir. Nitekim İğdır'dan derlenen ve cinsellik, çapkınlık gibi konuları içeren aşağıdaki maniler, bireylerin bilinçaltında var olan cinsel itkilerinin bir tezahürü mahiyetindedir:

Ezizim al meni

Goynuna sal meni

Süd emer uşak sanıp

Ağzıma sal memeni⁵²

Elimde yar elidir

Golları düymelidir

Yarım hamamdan çıkıp

⁵⁰ Ekici, *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, s. 125.

⁵¹ Sigmund Freud, *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar*, çev: Muammer Sencer, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989, s. 21-22.

⁵² Kara, *İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 176.

Goynuna girmelidir⁵³

Dermişem şirin narı

Şirin diyerler yarı

Hamıdan şirin olar

Kiçik gardaşın yarı⁵⁴

Araz olup ahaydım

Yahama gül tahaydım

İtgin arzularımı

Ahtaraydım tapaydım⁵⁵

Ezizim çime mende

Su mende çime mende

Göy çemenli göl olam

Yar gele çime mende⁵⁶

Garpızı bıçağladım

Dörd bölüp saçağladım

Sen elime düşmedin

Yasdığı gucakladım⁵⁷

Araz gelir lillendir

Suyu gelir, güllenir

Yarı helvetde görcek

Menim kimi dillendir⁵⁸

⁵³ <https://igdir.ktb.gov.tr/TR-55688/maniler.html> Erişim Tarihi: 18.03.2020.

⁵⁴ <https://igdir.ktb.gov.tr/TR-55688/maniler.html> Erişim Tarihi: 18.03.2020.

⁵⁵ Kara, *İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 160.

⁵⁶ Kara, s. 180.

⁵⁷ Kara, *İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 184.

Emim oğlu hacıdı
Boyu serv ağacıdı
Eyil öpüm üzünden
Şeker senden acıdı⁵⁹

İçinde bulunduğumuz toplumda, cinselliğin ifade edilmesi kadar ebeveynlere olan güvenme, sitem, nefret ve duyulan kinin sergilenmesi de bir o kadar ayıp ve günah olarak karşılanmaktadır. Çeşitli sebeplerle anne ve babasının söz ve davranışlarından memnun olmayan çocuklar, memnuniyetsizliklerini açıkça ifade edememekte; bu da zihinlerinde bir baskı oluşturmaktadır. Bu baskı ise folklor ürünleriyle ortaya çıkma eğilimi gösterir. Aşağıda yer verdiğimiz Iğdır manilerinde de durum böyledir. Evlenmek istediğini açıkça söyleyemeyen, istemediği kişiyle evlendirilen ve kardeş ayrımcılığına maruz kalan bireylerin hislerini ifade ettiğini düşündüğümüz bu manilerin kişisel ve toplumsal baskıları, bir nebze olsun, bertaraf ettiği ortadadır:

Ana çobanam boynunuza
Babalım boynunuza
Ya meni evlendirin
Ya alın goynunuza⁶⁰

Çadramı yellər aldı
Başıma sancag batdı
Anam bi-iman ölsün
Meni hırdaca satdı⁶¹

Yumurtanın sarısı
Yere düşdü yarısı

⁵⁸ Makas, "Aras Üzerine Maniler", s. 45.

⁵⁹ Kara, s. 174.

⁶⁰ Kara, s. 156.

⁶¹ Kara, s. 169.

Men bir Azeri gızıydım
Oldum Çerkez garısı⁶²

Koyun guzu yanında
Otlar duzu yanında
Anam meni neyleyir
Kiçik kıızı yanında⁶³

Kızıl gülü derdiler
Pünhan yere serdiler
On beş yaşlı kıız idim
Ağ sakkala verdiler⁶⁴

Iğdır ilinin üç ülkeye sınırı bulunmaktadır. Azerbaycan (Nahcivan Özerk Cumhuriyeti), İran ve Ermenistan ile komşu olan Iğdır'ın Azerbaycan ile etnik, İran ile de dinsel ve mezhepsel benzerliği mevcut olsa da yerleşim birimlerine mesafe olarak en yakın ülke Ermenistan'dır. Iğdır'ın kimi köyleri ile Ermenistan'ın bazı yerleşim yerleri birbirine öylesine yakındır ki bu noktalar, aynı şehrin iki farklı mahallesi gibidir; aralarında bir tek Aras nehri bulunmaktadır. Bu yakınlık son dönemlere kadar iki halkın çeşitli sebeplerle etkileşime girmesine ve bazı ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Aşağıdaki manide de bu ilişkinin somut bir örneği görülmektedir. Kanaatimize göre genç bir Türk, Ermeni bir kıza âşık olmuş; gerek dinî ve etnik farklılık gerek de Türk-Ermeni sorunları nedeniyle kavuşamamış ve bunun sonucunda aşağıdaki maniyi söylemiştir. Bu maninin de âşık olup kavuşamamanın verdiği baskıyı yansıttığı açıkça görülmektedir:

Karşıda kiliseler
Kilidini kırsalar

⁶² Kara, s. 202.

⁶³ Kara, s. 191.

⁶⁴ Kara, s. 191.

Burda İslam yok mudur?

Sevdiğimi verseler⁶⁵

XI. yy'da Selçukluların fethiyle Türk yurdu olan İğdır ve çevresi, yüzyıllar boyunca Osmanlı devleti sınırlarında kalmış; 1828'deki Türkmençay antlaşması ile Rus idaresine geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Rusya'daki Bolşevik ihtilali neticesinde Ruslar bölgeden çekilmiş ve İğdır 1918 senesinde tekrar Türk topraklarına dâhil olmuştur. 90 yıllık esaret döneminde gerek Rusların gerek de onların desteklediği Ermenilerin katliamlarına maruz kalan İğdır halkı⁶⁶, bu işgali zihnine kazımış ve hiçbir zaman unutmamıştır. Bu durum, vatanına göz diken düşmanlara karşı İğdır'ı savunan halkın manilerine de aksetmiştir:

İydir yaşıl ovadı

Dillerde gezir adı

İydir'i kem bahanın

Yoh olar her bir zadı⁶⁷

İğdır halkının önemli bir bölümünü Azeri Türkleri oluşturmakta ve bu da var olan Türkiye-Azerbaycan dostluğunu, bölgede, daha ileri bir boyuta götürmektedir. Gerek etnik gerek de mezhepsel bağlılıkla İğdır halkı için Azerbaycan ve Azeri halkı oldukça önemlidir. İğdır ile Azerbaycan (özellikle Nahçıvan) halkı arasındaki bu canlı ilişki, bilhassa, Dağlık Karabağ sorunu⁶⁸ ve Hocalı soykırımı⁶⁹ bağlamında kendini göstermiş-

⁶⁵ Kara, s. 190.

⁶⁶ S. Esin Dayı, "1918-1920 Yılları Arasında İğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 1996, s. 1.

⁶⁷ Kara, *İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, s. 189.

⁶⁸ Rusya'nın sıcak denizlere inme gayesi ile ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorununun geçmişi 18. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bölgedeki Osmanlı etkisini kırmak isteyen Rusya; Karabağ, Nahçıvan, Erivan, Gence gibi Osmanlı şehirlerine bir milyondan fazla Ermeni'yi yerleştirmiş ve böylece Türk-Ermeni gerginliğinin zemini hazırlanmıştır. Sovyet döneminde daha da tırmandırılan gerginlik, Dağlık Karabağ'ın Ermenilerce işgal edilmesiyle 1990'lı yıllarda savaşa dönüşmüştür. 1994 yılında sona eren savaşta milyonlarca Azeri Türkü göçe zorlanmıştır (Bkz. Reha Yılmaz, "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, s. 73-76).

tir. Ermenilerin Karabağ'ı işgali esnasında pek çok İğdırlı, Azerbaycan'a destek olmuş ve Ermeni işgali sırasında öldürülen ve göçe zorlanan Azeri Türkleri için çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Söz konusu bu durumun da İğdır manilerine aksetmesi kaçınılmaz olmuştur:

Garabağ'da talan var
Meni derde salan var
Get bayram eyle gel
Gözü yolda kalan var⁷⁰

Araz kimi ahmaram
Dört yanımı yıhmaram
Garabağ elden getse
El içine çıhmaram⁷¹

Men ağlaram can ağlar
Yurdumda canan ağlar
Ergenekon hardasan
Bah Azerbaycan ağlar⁷²

Gözüme baha baha
Göz tikdin Garabağ'a
Senin gırdığın ceviz
Kırkı aşdı⁷³ honaha⁷⁴

⁶⁹ *Hocalı soykırımı*, Dağlık Karabağ'ı işgali esnasında Ermenilerin, 26 Şubat 1992'de Azerbaycan'a bağlı Hocalı kasabasındaki 613 sivil Türk'ü katletmesi olayına verilen addır.

⁷⁰ <https://igdirgenclik.tr.gg/maniler.htm> Erişim Tarihi: 21.03.2020.

⁷¹ Makas, "Aras Üzerine Maniler", s. 44.

⁷² Kara, *İğdır Çafelerleri Halk Bilimi Araştırması*, s. 191.

⁷³ Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesinde Maniler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990, s. 103.

⁷⁴ *Honaha* kelimesi Ermenicede "komşu" anlamına gelmektedir (Bkz. Elçin, *Türkiye Türkçesinde Maniler*, s. 103).

Sonuç

Halk bilgisi ürünlerinin hangi ihtiyacı karşıladığı ve bu doğrultuda işlevsel boyutunun ne olduğunu incelemeye çalışan işlev teorisi, çalışmamız neticesinde görülmektedir ki İğdır manileriyle de uyumluluk göstermektedir. Bireysel ve toplumsal bağlamda bazı gereksinimlere cevap veren ve bu yönüyle de fonksiyonel bir folklor ürünü olan maniler, özellikle teknolojik araç-gereçlerin olmadığı dönemlerde halkın en büyük eğlencelerinden biri olmuştur. İğdır manileri de bu yönde bir tutum sergilemektedir. Özellikle kına gecelerinde kadınlar ve kızlar tarafından söylenmiş olan maniler gerek baba evinden ayrılmakta olan gelinin gerek de kızını evlendiren annesinin eğlenmesini sağlamaktadır.

İğdır manilerinin hoşça vakit geçirme fonksiyonu, içerdiği mizahi öğelerle de kendini göstermektedir. Güzel kızlar ve delikanlı erkekler için söylenen manilerin ihtiva ettiği benzetmeler ve söz oyunlarından hâsıl olan gülmece unsurları, söz konusu manileri dinleyenleri güldürmekte ve bu da maninin icra edildiği ortamda bulunanların eğlenmesine neden olmaktadır. İğdır yöresine ait maniler, halkın bir eğlence kaynağı olması kadar kültürel etkinliklerine destek vermesiyle de ön plana çıkmaktadır. Dinî ve mezhepsel değerleri, nazar tedavisini, Nevruz etkinliklerini ve yağmur yağdırma törenlerini onaylayan, bir başka deyişle bunların gerçekleştirilmesi esnasında söylenerek bir bakıma bu ritüellere destek olan maniler, aynı zamanda, bu ritüellerle birlikte bazı kültürel değerleri de sonraki kuşağa aktarma noktasında önemli bir araç vazifesi görmektedir. Yörede bilinip anlatılan kimi efsane ile halk hikâyeleri gibi sözlü kültür ürünlerini bünyesinde ihtiva eden İğdır manileri, bununla birlikte, Türklüğün temel değerlerinden de izler taşımakta ve bu değerleri gelecek nesiller için özünde saklamaktadır. Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi İğdır yöresinden derlenmiş olan maniler de kişisel-toplumsal baskı, yasak ve kısıtlamalardan ötürü gizlenmiş birtakım duyguları gün yüzüne çıkarabilmektedir. Cinsellik ve ebeveyne karşı bes-

lenen olumsuz düşünceler gibi bireysel bastırılmışlıklar ile Türk milletinin soydaşlarına yapılan soykırım ve eziyetlerin getirdiği nefret duyguları, manilerin şekillenmesinde rol oynayan önemli etkenlerden biri olmuştur. Çeşitli nedenlerden dolayı açıkça ifade edilemeyen bu gibi bastırılmış duygular, maniler aracılığıyla tezahür etmiş ve zihnin rahatlaması sağlanmıştır.

Kaynaklar

- Akgul, Yusuf. "Dede Korkut Oğuznamelerinin Dresten Yazması Türkmen-Çovdur Varyantları Nesilsizlik ve Ad Koyma Motiflerinin Türkmen Halk Destanlarındaki Yeri", *bilig*, S. 3, (1996): 128-137.
- Alptekin, Ali Berat. *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, (9. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Balıkçı, Şakire. "Şahmeran Efsanesi ve Yılan Tılsımlarının Psikanalitik Açından Değerlendirilmesi", *Folklor Akademi Dergisi*, C. 1, S. 1, (2018): 53-64.
- Bascom, William R. "Folklorun Dört İşlevi", (Çev: Ferya Çalış), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, (Ed: Öcal Oğuz&Selcan Gülçayır), (2. Baskı), Ankara: Geleneksel Yayıncılık, (2010): 71-86.
- Başgöz, İlhan. *Folklor Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları, 1986.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, (10. Baskı), İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2000.
- Çetinkaya, Nihat. *İğdır Tarihi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1996.
- Çıblak, Nilgün. "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *TÜBAR*, S. XV, (2004): 103-126.
- Çobanoğlu, Özkul. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, (5. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları, 2010.
- Dayı, S. Esin. "1918-1920 Yılları Arasında İğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (1996): 1-27.
- Dorson, Richard M. *Günümüz Folklor Kuramları*, (2. Baskı), (Çev: Selcan Gülçayır&Yeliz Özay), Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2011.

- Ekici, Metin. *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, (4. Baskı), Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2011.
- Elçin, Şükrü. *Türkiye Türkçesinde Maniler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*, (8. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Fıglalı, Ethem Ruhi. *İmamiye Şiası-Caferiyye Mezhebi Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, (2. Basım), İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.
- Freud, Sigmund. *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar*, (Çev: Muhammer Sencer), İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989.
- Güney, Eflatun Cem. *Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Güvenç, Bozkurt. *Kültürün ABC'si*, (9. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Kara, Ayşe. *İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2019.
- Kaya, Doğan. *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Köktürk, Şahin. "Samsun Manilerinde Sosyal Temalar", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, (2006): 643-662.
- Laoust, Henry. *İslam'da Ayrılkçı Görüşler*, (Çev: Ethem Ruhi Fıglalı&Sabri Hizmetli), İstanbul: Pınar Yayınları, 1999.
- Makas, Zeynelabidin. "Aras Üzerine Maniler", *Milli Folklor*, S. 35, (1997): 39-49.
- Sökmen, Sultan&Balkanal, Zeynep. "Anadolu'da Önemli Bir İmge Olan Şahmeran'ın Halk İnanışlarındaki Yeri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 15, (2018): 281-296.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler)*, (2. Baskı), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Şengül, Abdullah. "Türk Kültüründe Nevruz ve Anadolu'da Nevruz Kutlamaları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 26, (2008): 61-73.

Tuncel, Metin. "İğdır", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 19, (1999): 79-80.

Yılmaz, Adile. "Araba Arkası Yazılar ve Folklorun Beş İşlevi", *Milli Folklor*, S. 118, (2018): 49-62.

Yılmaz, Reha. "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C. 2, S. 1, (2013): 71-90.

<https://igdir.ktb.gov.tr/TR-55688/maniler.html> Erişim Tarihi: 18.03.2020.

<https://igdirgenclik.tr.gg/maniler.htm> Erişim Tarihi: 21.03.2020.

Sözlü Kaynaklar

K1: Muharrem Çelikten, 62 yaşında, lise mezunu, Melekli köyü, büyüklerinden öğrenmiş, Derleme T.: 15/12/2018.

K2: Nevzat Turan, 58 yaşında, üniversite mezunu, Melekli köyü, annesinden öğrenmiş, Derleme T.: 21/12/2018.

K3: Müştenez Hakdüden, 64 yaşında, okuma-yazması yok, Melekli köyü, annesinden öğrenmiş, Derleme T.: 14/12/2018.

K4: Faide Gül Taşdemir, 49 yaşında, ortaokul mezunu, Cumhuriyet Mah., babaannesinden öğrenmiş, Derleme T.: 29/12/2018.

K5: Haver Demirci, 56 yaşında, lise mezunu, Melekli köyü, anneannesinden öğrenmiş, Derleme T.: 29/12/2018.

K6: Kadir Güneş, 36 yaşında, yüksekokul mezunu, Küllük köyü, büyüklerinden öğrenmiş, Derleme T.: 25/12/2018.

K7: Önder Akşit, 32 yaşında, yüksekokul mezunu, Bağlar Mah., büyüklerinden öğrenmiş, Derleme T.: 26/12/2018.

K8: Gülsen Güneş, 57 yaşında, ilkokul terk, Küllük köyü, büyüklerinden öğrenmiş, Derleme T.: 19/12/2018.